

Олег Ленартович –
доктор історичних наук,
професор кафедри нової та новітньої історії України
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

Оборонні бої на Волині (червень 1941 р.)

Відтворено хід бойових дій на південно-західній ділянці німецько-радянського фронту в червні 1941 р. Аналізується логістика оборонної тактики Червоної армії та наступальної – німецького вермахту на Волині. Акцентується увага на героїчній обороні прикордонних застав, розташованих у регіоні, аналізуються причини невдач та їхні наслідки.

Ключові слова: Червона армія, вермахт, окупація, війна, героїзм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Друга світова війна є однією з найбільш трагічних сторінок в українській історії. Жодна інша країна не заплатила таку високу ціну за перемогу над нацистськими загарбниками. Від початку бойових дій у червні 1941 р. Волинь опинилася в центрі подій. Стрімкий наступ вермахту призвів до швидкої окупації регіону, незважаючи на героїчний опір Червоної армії. Аналіз причин цих невдач дає можливість уникнути їх у майбутньому. Отже, проблема є актуальною.

Аналіз останніх публікацій із цієї проблеми. Історіографію питання можна умовно поділити на кілька груп: радянську, сучасну українську та зарубіжну. Проте в кожній з них переважають праці загального характеру. Більш детальна інформація міститься в мемуарній літературі, але вона потребує додаткової перевірки та підтвердження фактичним матеріалом.

Мета цієї статті – відтворити хід бойових дій у прикордонних районах на початку німецько-радянської війни, з'ясувати причини початкових невдач Червоної армії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Друга світова війна розпочалася 1 вересня 1939 р. Анексія Польщі Німеччиною та Радянським Союзом створили передумови для подальшої агресії на схід. Спільний кордон між цими країнами дозволив вермахту активізувати підготовку до німецько-радянської війни, яка була невідворотна і неминуча. Плануючи блискавичну війну, А. Гітлер обґрунтовував її необхідність потребою забезпечити життєвий простір для німців за рахунок території СРСР. Реалізація цих планів передбачала стрімкий наступ і повний розгром Червоної армії в літньо-осінній період 1941 р.

Підготовка до блискавичного прориву через територію Західного Полісся до Києва започаткована німецьким командуванням після несподівано швидкої перемоги у Франції. З цією метою ретельно вивчався район південніше річки Прип'ять. Військові підрозділи комплектувалися офіцерами, які мали досвід боїв на Поліссі під час Першої світової війни. У лютому 1941 р. у Сен-Жермені (Франція) під керівництвом начальника генерального штабу Ф. Гальдера і начальника штабу групи армії «Південь» Зоденштерна (співавтору плану «Барбаросса») відбулося велике штабне навчання для відпрацювання організаційних і тактичних питань оперативного прориву ударного угруповання групи армії «Південь» через Луцьк на Рівне–Житомир–Київ.

Кордони Волинської і частини Львівської областей від Володави до Кристинополя (Червонограда) протяжністю 174 км захищала 5-та армія. Вона була сформована у вересні 1939 р. Із 17 січня 1941 р. її очолював генерал-майор танкових військ М. Потапов. До складу армії входили дві стрілецькі дивізії, два механізованих корпуси, два укріпрайони, три зенітно-артилерійських дивізіони. В оперативному підпорядкуванні армії були 14-й змішаний і 62-й бомбардувальний авіадивізіони. З оголошенням мобілізації у підпорядкування командувача надійшли також 1-ша артилерійська протитанкова бригада, 589-й гаубичний полк, 90-й (Володимир-Волинський) і 98-й (Любомльський) прикордонні загони.

Захисні рубежі, зокрема укріпрайони, не були підготовані до оборони. Напередодні війни з них було демонтовано, з метою модернізації, озброєння, а нового встановити не встигли. Окремі ділянки укріпрайонів були виведені з ладу, оскільки, на думку радянських воєначальників, зокрема Г. Жукова, вони знаходилися близько до кордону, мали вкрай невідгідну оперативну конфігурацію, наскрізь прострілювалися артилерійським вогнем, а тому їх потрібно перенести на другу лінію оборони. Це було серйозною помилкою, яка призвела до численних жертв серед захисників кордону [1].

Готуючись до нападу, Німеччина зосередила на цій ділянці фронту угруповання військ у складі 17-го, 29-го, 55-го, 44-го армійських корпусів, 6-ї армії та 3-го, 14-го, 48-го моторизованих корпусів першої групи генерал-полковника Клейста. Загальна чисельність складала 21 дивізію. Ці підрозділи були укомплектовані особовим складом і матеріальною частиною за штатом воєнного часу. Групу армії «Південь» підтримував 4-й флот «люфтваффе» (військово-повітряний флот Німеччини) – близько 1 тис. літаків [2].

Стрілецькі дивізії 5-ї армії мали у своєму складі близько 10 тис. вояків замість 14 483 за штатом. Укомплектованість середнім командним складом становила 68–70 %, сержантами – 70–72 %, рядовими – 66 %. Бронетанкові та механізовані війська формувалися з квітня 1941 р. і перебували на стадії організації та переозброєння. Не повністю були готові до війни Ковельський, Володимир-Волинський і Струмилівський укріпрайони [3].

22 червня 1941 р. в 00 год 30 хв на ділянці 4-ї комендатури кордон перейшов єфрейтор 222-го полку 74-ї піхотної дивізії вермахту А. Ліскоф, який повідомив: о 4 год вермахт розпочне війну проти СРСР.

О 3 год на окремих ділянках кордону німецька армія розпочала обстріл з гармат, а о 4-й розпочався наступ. У перші ж години війни удари ворожої авіації були спрямовані проти частин 45-ї стрілецької дивізії в Піщі, Шацьку, Любомлі, 87-ї і 41-ї танкових дивізій у Володимирі-Волинському і Когильному, 124-ї стрілецької дивізії у Порицьку, Тартакові, Горохові. Бомбардували міста Луцьк, Ковель, Дубно, Ровно, а також аеродроми 14-ї і 62-ї авіадивізій у Велицьку, Любитові, Млинові, Червоному Волоці.

Першими удар прийняли на себе прикордонники. Це, зокрема, бійці 128-го залізничного полку, що охороняли залізничний міст через р. Західний Буг, прикордонники 3-ї, 6-ї, 7-ї, 10-ї та Устилузької застав, воїни 13-ї застави під командуванням О. Лопатіна [4].

Озброєні лише стрілецькою зброєю, прикордонники мужньо відбивали атаки ворога. 18 годин вів нерівний бій гарнізон прикордонників м. Устилуга. 11-та, 12-та, 13-та, 14-та застави Володимир-Волинського прикордонного загону втратили більшість особового складу. Солдати 13-ї застави на чолі з лейтенантом О. Лопатіним стримували ворога 11 діб. Лише троє із 60 бійців залишилися живими. За мужність і героїзм, проявлені у цьому бою, О. Лопатіну посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На честь подвигу старшини 3-ї застави І. Пархоменка, який загинув у бою, с. Видранку після війни було перейменовано в Пархоменкове.

На ділянці кордону, яку охороняв 98-й Любомльський прикордонний загін, командування вермахту зосередило дві піхотні (56-ту і 62-гу) й одну охоронну (213-ту) дивізії. У другому ешелоні, очікуючи розвитку прориву на ковельському напрямі, знаходилося ще близько семи ворожих дивізій. На кожну прикордонну заставу наступала попередньо сформована ударна група, озброєна автоматичною зброєю, мінометами, посилена артилерією і танками. Сподіваючись завдати блискавичного і потужного удару, німецьке командування планувало знищити прикордонні застави за 30 хвилин. Натомість бої із загонами прикордонників тривали від декількох годин до однієї доби.

Трагічно склалася доля захисників кордону 8-ї застави під командуванням старшого лейтенанта П. Старовойтова. На світанку 22 червня бійці стійко утримували оборону залізничного мосту через р. Західний Буг. Зазнавши невдачі під час перших масованих атак, нацисти підігнали до мосту два бронепоезди. Під прикриттям артилерійського вогню в бій вступили німецькі танки. Прикордонники змушені були відступити на територію застави, де бій тривав протягом усього дня. З настанням темряви останні десять солдатів на чолі з політруком А. Бабенком, що залишилися живими, вирвалися з оточення. У цьому бою було знищено близько 400 солдатів і офіцерів ворога. Після війни на честь загиблого начальника 8-ї застави с. Вовчий Перевіз Любомльського району було перейменовано на Старовойтове [5].

Історичні студії

Прикордонне місто Устилуг, гарнізон якого до початку війни складався зі штабу 1-ї комендатури, штабних підрозділів 4-ї і резервної застав 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону під командуванням лейтенанта А. Чумовицького (150 чоловік), одним із перших прийняв на себе удар нацистських військ. Сили були нерівні, але прикордонники проявили справжній героїзм, захищаючи місто. Мужність і хоробрість, зокрема, проявили воїни під командуванням молодшого лейтенанта А. Лівенцова. Вони протягом п'яти днів боролися в оточенні й майже всі загинули. Особливо складною була ситуація на третій заставі, де ворог прагнув відразу форсувати р. Західний Буг. У результаті потужного артилерійського вогню застава згоріла, частина прикордонників загинула. Решта, під командуванням начальника застави молодшого лейтенанта А. Максименка, зайняла оборону в блокгаузах, дотах і окопах. Їм вдалося три доби стримувати ворога, що намагався прорватися на східний берег. У ніч на 25 червня за наказом командування прикордонники відступили у напрямку м. Ковеля, де разом із частинами і з'єднаннями 5-ї армії продовжували стримувати наступ ворога. В цих боях загинуло 14 прикордонників. Вони поховані у братській могилі в с. Пархоменкове.

22 червня 1941 р. вступили в бій усі десять застав Любомльського прикордонного загону. На ділянці 5-ї застави ворог форсував р. Західний Буг двома групами, прагнучи оточити прикордонників. Однак начальник застави лейтенант Ковальов передбачив наміри ворога і здійснив контрудар. У результаті бою, що тривав три години, ворог втратив 100 осіб убитими і змушений був відступити за річку.

23 червня 40 прикордонників під командуванням капітана Климова західніше м. Любомля, зупинила безладний відхід підрозділів 61-го і 253-го стрілецьких полків, звільнила з оточення групу червоноармійців на чолі з командиром 61-го полку і спільно з цим підрозділом провела контратаку, завдавши значних втрат ворогу.

Із 23 до 24 червня включно 98-й прикордонний загін обороняв підступи до м. Любомля, прикриваючи відступ частин 45-ї стрілецької дивізії. 4 липня підрозділ прибув у район м. Олевська і був включений до складу зведеного загону військ НКВС, що охороняв тил 5-ї армії. Станом на 4 липня втрати 98-го прикордонного загону склали 90 осіб убитими, 63 – пораненими, 65 – зниклими безвісти [6].

На решті застав, де діяли дрібні розвідгрупи, ворог теж не досягнув бажаного успіху. Окремі підрозділи вели бій на кордоні до 11 год 23 червня, після чого за наказом командування відійшли разом з частинами Червоної армії. За час боїв на кордоні Любомльським прикордонним загonom було знищено близько трьох тисяч гітлерівців. За виявлені у боях мужність і героїзм 70 солдатів і офіцерів загону нагороджено бойовими орденами. Завдяки хоробрим діям воїнів Володимир-Волинського і Любомльського прикордонних загонів було зірвано плани німецького командування про блискавичне і безперешкодне вторгнення на одному із найбільш важливих стратегічних напрямків [7].

Бойові дії на ділянці фронту, що захищали частини 5-ї армії, розгорнулися на трьох основних напрямках: ковельському, луцькому, сокальському. На ковельському напрямі наступали 56-та і 62-га піхотні дивізії 17-го армійського корпусу вермахту вздовж залізниці Холм – Ковель на ділянці Сверже – Бережці (протяжністю 10 км). Після захоплення мостів біля Володави і Вовчого Перевозу ворог розвинув наступ на Піщу, Любомль і Замлиння. У бій з ворогом вступила 45-та стрілецька дивізія під командуванням генерала Г. Шерстка. 10-й полк цієї дивізії близько полудня вийшов до кордону і розташувався на лівій ділянці Ковельського укріпрайону (на рубежі Кошари – Грабово, Адамчуки). На правому фланзі оборони було здійснено прорив частинами 255-ї піхотної дивізії вермахту. Для боротьби з цим угрупованням командування 45-ї стрілецької дивізії створило мобільний загін, який, маневруючи у районі Мельники, Пульмо, змусив авангард ворога відступити.

Запеклі бої відбувалися на любомльському напрямі, де наступали головні сили 17-го армійського корпусу ворога. 61-й полк 45-ї дивізії при наближенні до рубежу Кути, Коцюри (4 км західніше м. Любомля) був обстріляний частинами 56-ї піхотної дивізії вермахту. Внаслідок запеклого бою червоноармійцям вдалося захопити східну частину Ягодина. Наприкінці дня 45-та дивізія вийшла до кордону на ділянці завширшки 13 км. Зміна ситуації змусила ворога маневрувати. Головний удар прийняла на себе 87-ма стрілецька дивізія під командуванням генерала П. Алябушева. Вранці 22 червня ворог захопив м. Устилуг і вийшов до південно-західних околиць Володимира-Волинського, де

був зупинений вогнем 212-го гаубичного полку. 23 червня німецькі війська просувалися вздовж шосе й оволоділи м. Володимиром-Волинським. У результаті частини 87-ї дивізії опинилася під загрозою оточення і розпочала відступ на схід. Для німецьких танків відкрився вільний шлях на м. Луцьк.

Призупинити наступ вдалося частинам 1-ї артилерійської протитанкової бригади, яка прискореним маршем вийшла на рубіж Володимирівка – Підгайці – Микуличі (за 20 км від Володимира-Волинського), де й зустріла ворога. Відбувся бій, у результаті якого ворог втратив 70 танків і бронемашин. Зустрівши опір, німецькі частини припинили атаку на цій ділянці фронту і здійснили спробу обійти лівий фланг бригади. Генерал К. Москаленко змушений був передислокувати свої частини в район с. Затурці, прикриваючи шлях на Луцьк. Фронтальні атаки ворога 23 червня не мали успіху, однак німецьким частинам вдалося просунути вглиб лінії фронту на відстань від восьми до 20 кілометрів і охопити дивізію з флангів [8].

Головного удару ворог завдав на лівому фланзі 5-ї армії. Тут наступали бронетанкові дивізії генерала Клейста. На сокальському напрямі боронилися 124-та стрілецька дивізія генерала Ф. Сушого. У дуже складному становищі опинилася 87-ма стрілецька дивізія, яка потрапила в оточення і зазнала важких втрат. У ніч на 25 червня дивізія перетнула луцьке шосе між Хобултовою і Війницею й заглибилася у ліисто-болотистий район межиріччя Турії і Стоход, прориваючись на з'єднання з частинами 5-ї армії.

Протягом 24–25 червня німецьке командування ввело в бій додатково дві танкові дивізії (13-ту на луцькому і 16-ту на радехівському напрямках). Командувач 5-ю армією наказав генералові К. Москаленку боронити мостові переправи неподалік м. Луцька. Зранку 24 червня бригада зайняла оборону в районі м. Торчина і с. Усичів. Німецьким військам вдалося просунути вперед і вийти на околиці Луцька. Тут їх зупинили артилеристи і піхотинці новоприбулої 135-ї стрілецької дивізії.

У той час, як на луцькому напрямі ворог значно просунувся вперед, на ковельському – радянські частини стримували наступ 17-го армійського корпусу. Важкі бої відбулися в районі м. Любомля, який було захоплено частинами 56-ї німецької піхотної дивізії. 25 червня командування 45-ї дивізії змушене було передислокувати свої частини на рубіж Стара Гута – Городно – Скиби, а 62-гу дивізію – на рубіж Машів – Радехів – Чмикос [9].

Надалі 15-й стрілецький корпус одержав наказ відступити на рубіж р. Стохід, прикриваючи силами 41-ї танкової дивізії ковельський залізничний вузол. Їм на допомогу у район Рожища було направлено 1-шу артилерійську протитанкову бригаду, яка зайняла оборону на західному березі р. Стир.

Райцентр Рожище ворог захопив 26 червня. На східному березі Стиру розпочалися важкі бої. 28 червня у район поблизу Рожища прибув один із полків 200-ї дивізії ворога. В цей же день 15-й стрілецький корпус відступив з району м. Ковеля у напрямку р. Стохід і далі р. Горинь. Потужний залізничний вузол потрапив до рук ворога, що негативно вплинуло на загальну бойову обстановку, ускладнило процес передислокації військ та підвозу боєприпасів.

На луцькому напрямі німецькі війська, після невдалої спроби захопити місто, здійснили обхідний маневр. Основні сили охопили Луцьк із півдня, інше угруповання обійшло місто з півночі. У результаті наступальної операції, проведеної 13-ю танковою дивізією ворога, 25 червня місто було захоплено.

Висновки й перспективи подальших досліджень. 30 червня 1941 р. Ставка Головного командування Червоної армії прийняла рішення про відступ військ Південно-Західного фронту на лінію оборони, що знаходилася в районі колишнього державного кордону з Польщею. Генерал армії С. Штеменко в книзі «Генеральний штаб в роки війни» підкреслює, що 5-та армія, очолювана генерал-майором М. Потаповим, стійко утримувала Полісся і прилеглий район. Вона вчинила ворогу могутній опір і завдала значних втрат, відтіснила його від дороги Луцьк–Ровно–Житомир, змусивши відмовитися від блискавичного удару на Київ. Їй вдалося відкинути загарбників на ковельському напрямку і зупинити лівофланговий ударний клин у районі Володимира-Волинського. Незважаючи на масовий героїзм радянських солдатів та офіцерів, територія Волині опинилася під німецькою окупацією.

Наведений вище матеріал потребує уточнення та деталізації подій червня 1941 р. на Волині, подальших пошуків, опрацювання раніше не відомих фактів шляхом оприлюднення і глибокого аналізу нещодавно розсекречених документів та матеріалів.

Джерела та література

1. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления Г. К. Жуков. – М. : Изд-во АПН, 1969. – С. 200–201.
2. Волинь у Другій світовій війні : зб. наук. та публіцист. ст., присвяч. 60-річчю визволення Волин. обл. від фашист. загарбників / гол. ред. та упор. М. М. Кучерепа. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – С. 26.
3. Західне Полісся: історія та культура / авт. кол.: Г. В. Бондаренко, О. Н. Гаврилюк, А. А. Дмитренко та ін.; наук. ред. В. К. Баран. – Луцьк: ПрАТ «Волин. обл. друк.», 2012. – С. 458.
4. Франчук Є. І. Бойові дії на Волині в перші дні війни / Є. І. Франчук // Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки : матеріали наук. історико-краєзнавчої конф., присвяченої 50-й річниці перемоги над фашизмом. 19–20 квітня 1995 р. – Луцьк : Вид-во ВДУ ім. Лесі Українки, 1995. – С. 29.
5. Пограничные войска в годы Отечественной войны 1941–1945 : сб. документов и материалов. – М. : Политиздат, 1968. – С. 90.
6. Там же. – С. 92.
7. Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки : матеріали наук. історико-краєзнавчої конф., присвяченої 50-й річниці перемоги над фашизмом. 19–20 квітня 1995 р. – Луцьк : Вид-во ВДУ ім. Лесі Українки, 1995. – С. 32.
8. Москаленко К. На південно-західному напрямі. – Кн. 1 / К. С. Москаленко. – К., 1984. – С. 31.
9. Історія міст і сіл Української РСР: Волинська область // ред. кол.: І. С. Клімаш, Н. Л. Алексєєва, А. І. Гайдай та ін. – К., 1970. – С. 72.

Ленартович О. Оборонительные бои на Волини (июнь 1941 г.). Восстановлен ход боевых действий на юго-западном отрезке немецко-советского фронта в июне 1941 г. Анализируется логистика оборонительной тактики Красной армии и наступательной – немецкого вермахта на Волини. Акцентируется внимание на героической обороне пограничных застав, размещенных в регионе, анализируются причины неудач и их последствия.

Ключевые слова: Красная армия, вермахт, оккупация, война, героизм.

Lenartovych O. Defensive Battles in Volyn (June 1941). The article restored course of hostilities in the south-west interval German-soviet front in June 1941 analyzed logistics defensive tactics of the Red Army and the Wehrmacht offensive in Volhynia. Focuses on the heroic defense of the frontier outposts stationed in the region, analyzes the causes of failures and their consequences.

Key words: Red Army, the Wehrmacht occupation, war, heroism.

УДК 94(477.82)«1939/1945»:355.257.7

Богдан Зек –

*аспірант кафедри нової та новітньої історії України
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки,
науковий співробітник
Волинського краєзнавчого музею*

Доля військовополонених Луцького табору «Шталаг № 360»

Луцький табір для військовополонених червоноармійців «Шталаг № 360» створено відразу після окупації міста. Загальна кількість полонених сягала 14 тис. осіб. Солдатів використовували на різноманітних роботах. «Шталаг» був позбавлений достатнього медичного забезпечення, харчування, панувала антисанітарія. Унаслідок